

РЕЛІГІЙНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЖІНОК КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ В ПЕРІОД З 1939 РОКУ ДО 1995 РОКУ

RELIGIOUS AND LEGAL FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF WOMEN OF THE CRIMEAN TATAR NATIONALITY FROM 1939 TO 1995

Кириченко Д.Д.,

*аспірант кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стаття присвячена висвітленню релігійних особливостей правового статусу жінок – кримських татарок. Охарактеризовано правовий статус жінок – кримських татарок – у період окупації території Криму німецькими військами й особливості релігійно-правового статусу в період депортації. Досліджено особливості зняття з реєстрації жінок кримських татарок-спецпереселенок у 1995 році.

Ключові слова: мусульмани, Коран, депортація, кримські татарки, спецпереселенці.

Статья посвящена освещению религиозных особенностей правового статуса женщин – крымских татарок. Охарактеризованы правовой статус женщин – крымских татарок – в период оккупации территории Крыма немецкими войсками и особенности религиозно-правового статуса в период депортации. Исследованы особенности снятия с регистрации женщин – крымских татарок-спецпереселенцев – в 1995 году.

Ключевые слова: мусульмане, Коран, депортация, крымские татарки, спецпереселенцы.

The article is devoted to the coverage of religious features of the legal status of women of the Crimean Tatars. The legal status of women of the Crimean Tatars during the period of occupation of the territory of Crimea by the German troops and the features of the religious legal status during the period of deportation are described. The features of removal of registration of women of Crimean Tatars of special settlers in 1995 were investigated.

Key words: Muslims, Koran, deportation, Crimean Tartars, special settlers.

Постановка проблеми. Останнім часом у вітчизняній юриспруденції набуває поширення гендерна проблематика. Однією з малодосліджуваних тем є виокремлення релігійно-правових особливостей правового статусу жінок кримськотатарської національності в період з 1939 року до 1995 року, дослідження особливостей ставлення окупаційної німецької влади та радянської влади до жінок – кримських татарок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця тема вважається досить недослідженою, але частково її торкалися такі автори, як М. Бугай, О. Бажан, М. Губогло, Р. Хаяли.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження релігійних текстів кримських татар, виокремлення в них статусу жінки – кримської татарки – та співвідношення релігійного статусу жінки – кримської татарки – з правовим статусом жінок – кримських татарок – у період з 1939 року до 1995 року.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей виокремлення кримських татар як особливої спільноти й нації є їхнє особливе історичне становище, яке не може існувати окремо від їхньої релігії, котра є відмінною від християнської релігії, визнаної більшою частиною українського населення. Варто зазначити, що самі кримські татари досить чітко зазначають, що релігію, тобто іслам, варто вважати важливим компонентом їхньої ідентифікації. Кримськотатарський Меджлис в одному з офіційних документів доволі чітко висловив ставлення до ісламу як до національної цінності й арабського впливу як загрози для неї: «Окремі намагання іноземних місіонерів ревізувати Іслам у тій формі, в якій його спо-

відують в Криму з давніх-давен, агітація за відмову від національних традицій і перегляд духовних цінностей сприймається кримськотатарським співтовариством з засудженням» [2].

Розгляд проблеми правового статусу жінки кримськотатарської національності в період з 1939 року до 1991 року варто почати з вивчення питання про особливість статусу жінки в мусульманській релігії. Для розкриття вищезазначеного варто звернутися до священних текстів мусульманської релігії, таких як Коран, Сунна, і шариату, також роз'яснення багатьох аспектів цього питання можна віднайти в збірниках хасидів Пророка Мухаммеда, Сахіл аль-Бухарі й Сахіх Мусліма. У Святому Корані варто зазначити, що сура називається «ан-Ніса», що означає «Жінки», також положення, що стосуються правового статусу жінок, можна віднайти в сурах 65 «Розлучення», 66 «Заборона», 58 «Підприємництво» [1]. У них містяться питання, пов'язані з різним становищем жінок, такими як шлюбний вік, махр – сплата за наречену, елементи жіночого одягу, хіджаб. Жінка в Ісламі посідає важливе місце щодо Аллаха й суспільству загалом. Вона розглядається як коштовність, яка потребує турботи і дбайливого ставлення. Жінка – це й мати, і сестра, і дружина, і донька.

Варто зазначити, що, відповідно до релігійних поглядів, котрі існують в ісламі, статус чоловіка і жінки, включаючи і їхні права, знаходиться в повній відповідності до тих громадських і матеріальних обов'язків, які покладені на них Аллахом. І ці обов'язки якнайкраще відображають психологічні та соціальні риси, якими Всемогутній Аллах наді-

лив чоловіка і жінку, виходячи зі Своєї Досконалої Мудрості. Коран повинен був, з одного боку, посилити патріархальні порядки, а з іншого – унести нові принципи, які регламентували питання шлюбу, сім'ї, статус жінки в ісламі. Варто зазначити, що Коран регламентує турботу й повагу до жінок, у тексті Корану зазначено: «Поводьтеся з дружинами гідно. І навіть якщо вони неприємні вам, то, можливо, неприємне для вас те, куди Аллах вклав багато добра!»; «Серед Його знамень – те, що Він створив для вас дружин із вас самих, щоб ви знаходили в них спокій, і встановив між вами любов і милосердя. Істинно, в цьому знамення для людей, які думають!» [1].

Коран установив новий моральний принцип для сімейного життя: жінка й діти розглядалися вже не як рухоме майно, а як особистості, наділені правами та обов'язками. Одним із найважливіших положень, що свідчать про рівність прав, є те, що всіх однаково нагородять за правильне виконання життєвих функцій – і чоловіків, і жінок: «Чоловікам – частина того, що придбали вони, а жінкам – частина того, що придбали чоловіки» [1].

Варто зазначити, що в ісламі жінкам надається право самостійно вирішувати питання про власний шлюб та обранця, якого жінка бажає вибрати, також достатньо прогресивним є те, що жінкам надається й право на розлучення. Ці положення прямо відповідають положенням Конституції України, Сімейному кодексу України й усім положенням про громадянське та демократичне суспільство. До того ж досить прогресивним виглядає те, що жінкам мусульманка за власним бажанням (за згодою чоловіка або родича, що відповідає перед Аллахом за збереження її честі й моралі) може займатися власним бізнесом чи брати участь у суспільному та політичному житті суспільства. Як відомо з історії, навіть дружина пророка Магомета, Хадіджа, успішно займалася торгівлею [4, с. 14].

Досить цікавим із погляду на характеристику релігійно-правового статусу жінки-мусульманки є положення, котре регламентує відповідальність перед Аллахом, його можна зобразити так, що існує одночасно дух колективної та індивідуальної відповідальності, що, у свою чергу, окреслює межі для людської поведінки. Для виконання цього принципу іслам уживає суворих заходів для дотримання чистоти й цілісності його членів та інститутів, особливо родини. Іслам захищає честь і гідність жінки й вимагає, щоб до неї ставилися з повагою [3, с. 265].

Характеристику правового статусу жінок варто почати з періоду тимчасової окупації Кримського півострова німецькими загарбниками. Фашистські війська не зважали на релігійні особливості мусульманок – кримських татарок, про що свідчить те, що існувала практика засудження жінок до розстрілу, наприклад, відповідно до повідомлення від міської комендатури від 29 січня 1942 року, засуджено дві жінки до розстрілу за грабiж [5, с. 15–16]. Тобто покарання існувало рівне, незважаючи на стать і релігійні особливості кримських татарок-мусульманок.

Характеризуючи гендерну рівність, котра на той час існувала в окупації Криму німецькими військами, варто звернути увагу на відомості про політику з працевлаштування окупаційної влади. У зверненні Сільськогосподарського управління Криму зазначалося, що в Бюро праці можуть зареєструватися всі працездатні здорові чоловіки і жінки віком від 16 до 50 років, які бажають одержати роботу в Німеччині [5, с. 23]. Тому можна зробити висновок, що в умовах праці існувала гендерна рівність, котра полягала у вільному доступі до професії жінок і чоловіків, але не до всіх, тому що на військову службу запрошувалися лише чоловіки. Також, відповідно до досліджуваної нами проблеми релігійних особливостей жінок – кримських татарок, ми вважаємо за необхідне констатувати, що праця залишалася на той час не обов'язковою, а лише за бажанням жінки і чоловіка, особа могла влаштуватися на роботу, тобто це відповідає, на нашу думку, положенням Корану щодо праці жінок. Але, згідно з Наказом про трудову повинність трудящих на роботу від 14 квітня 1943 року, ситуація змінилася: жінки і чоловіки в примусовому порядку мали бути працевлаштованими владою [5, с. 73].

Досить цікавим видається нам те, що генерал-фельдмаршал 2 червня 1993 року надав відповідь кримському художнику щодо його претензії стосовно переробітку його дружини, яка не змози турбуватися про свого чоловіка через роботу. У ній генерал висловився так: «В тотальній війні, яку ми нині переживаємо, в усіх великих державах, які беруть участь у війні, на основі закону і особливих постанов мобілізовано все населення. Той, хто не воює на фронті, повинен працювати в сільському господарстві і на военных заводах, починаючи з 15-літніх і кінчаючи 60–65-літніми чоловіками і жінками.

Такий же стан і в областях, що перебувають ще під владою Рад, при чому там цього правила дотримуються ще суворіше. У нас дома, в Німеччині, наші жінки також працюють на підприємствах і не можуть варити обіди чоловікам, тому що більшість з них перебуває на фронті. Наші художники борються і проливають кров на війні, тут же художники визволених областей можуть займатися своїм мистецтвом і мають можливість щодня, хоч і не постійно, як би їм того хотілося, бачити своїх дружин, їхнє становище значно краще, ніж становище більшості людей в Німеччині і в усьому світі. Перш за все, їх не пригнічує такою мірою, як в Німеччині, турбота про власне життя, а також про життя їхніх дружин ...» [5, с. 84].

Варто зазначити, що ця відповідь за формою неофіційна, була природним продовженням установки окупантів на максимальну зайнятість усіх прошарків населення й загальну трудову повинність, але показувала важливість праці жінок для суспільства й те, що вони не мають обмежувати себе лише турботою про своїх чоловіків, а мають вкладати себе і свою працю в щось значне, їхня праця не залишається не поміченою, а є майже рівною з працею військових.

Також, на нашу думку, варто охарактеризувати релігійний обряд вступу в шлюб жінок – кримських татарок – і регулювання цього питання окупаційною

німецькою владою в Криму. Відповідно до порядку вступу в шлюб, духовні особи всіх віросповідань не мають права здійснювати церковний обряд вінчання, якщо ті, хто вступає в шлюб, не мають посвідчення про реєстрацію шлюбу у відділі записів актів громадянського стану. Ті церковні шлюби, які досі не зареєстровані у відділі записів актів громадянського стану, варто негайно зареєструвати. Ті церковні шлюби, які не були зареєстровані й не будуть зареєстровані до першого жовтня 1943 року, втрачають своє значення перед громадянським законом [5, с. 90].

Але варто зазначити, що весільні обряди кримських татар – це дуже складний процес, котрий починається ще задовго до весілля й супроводжується багатьма обрядами. Головною релігійною санкцією весілля є мусульманський обряд укладення шлюбу *никах*. На відміну від офіційного ісламу, який дозволяє одному чоловіку мати 4 дружин, у середовищі кримських татар полігамні шлюби не набули поширення. Випадки багатоженства серед кримських татар фіксуються вкрай рідко й оцінюються інформаторами скоріш в негативному розумінні, як якась аномалія чи поганий приклад. Вартим уваги є те, що в народній традиції укладення *никах* ще не давало право на спільне життя молодим. Остаточний дозвіл вони отримували лише після народної санкції шлюбу, тобто лише після весілля (той). Часто буває, що *никах* проходить на кілька тижнів раніше за весілля, проте молодята починають разом жити лише після весілля, тобто, по суті, після громадського визнання шлюбу. Проте якщо народна традиція ще дозволяла укладення шлюбу за певних обставин без весілля, наприклад, у випадку викрадення чи втечі нареченої й у разі одруження вдівців, то шлюб без *никах* у досліджуваний період просто не уявлявся [6, с. 76].

Отже, варто зазначити, що наказ не розкривав особливостей вступу в шлюб кримських татар і не відображав їхню специфіку як національності, не зазначав, які саме обряди можна провадити перед офіційною реєстрацією шлюбу.

Після звільнення Криму й установа в ньому знову радянської влади розпочалися суворі репресії щодо кримських татар, хоча за часів Другої світової війни жінки – кримські татарки – боролися проти фашистів у партизанських загонах, ішли в підпілля. В історію ввійшли такі визначні кримські татарки, як 19-річна розвідниця Окремої Приморської армії Аліме Абденнанова, підпільниці Найме Велієва, Хатідже Чапчакчи, Абібе Асанова, Гульзада Софу та інші, які загинули за свій народ і свою землю.

У роки депортації жінки – кримські татарки – відіграли величезну роль у збереженні рідної мови, традицій і звичаїв свого народу. Утративши чоловіків на війні, вони перебрали на свої тендітні плечі всю тяжкість турботи й утримання сім'ї. У важкі роки депортації зароджується кримськотатарський національний рух, і тут жінки нарівні з чоловіками робили свій посильний внесок. Усім добре відомі імена найактивніших учасниць руху – Айше Сейтмуратової, Сабріє Сеутової, Тамари Кантуганської, Фатми Язиджі, Сидікі Джемільової та інших. Й, уособлюючи

незломлений дух народу, кримськотатарська жінка бореться з усіма труднощами поряд із чоловіками, при цьому чудово справляється не тільки зі звичними, традиційними функціями – турботою про дітей, про сім'ю, а й працює, вчиться, самовдосконалюється. Варто згадати відому відповідь Айше Сеймуратової на питання партійного функціонера, хто ж конкретно ображає кримських татар: «По-перше, це Наказ ДКО від 11 травня про виселення кримських татар, а по-друге, які імена вам потрібні, нас ображає сама Радянська влада». Отже, саме жінки – кримські татарки – опинилися в період депортації в складному становищі, так як багато хто з них утратив чоловіка, вони мали добиватися свого повернення.

Доля жінок – кримських татарок – змінилася лише після Постанови Ради Міністрів СРСР «Про зняття з обліку деяких категорій спецпереселенців» від 24 листопада 1955 року: встановлено особливі категорії жінок, які знімалися з обліку:

1. Жінки-спецпоселенки, що взяли законний шлюб із місцевими жителями, які не є спецпереселенцями.

2. Жінки російської, української, білоруської та інших національностей, які не підлягали виселенню разом із кримськими татарами за ознаками їхніх подружніх стосунків, що натеper припинилися [7, с. 243–244].

Отже, відповідно до цих положень, потрібно зауважити, що Радянська влада надавала жінкам-спецпереселенкам додаткові підстави для зняття їх з обліку, але водночас ці додаткові підстави обмежували певною мірою права жінок-спецпереселенок.

Щоб бути знятою з обліку, жінка-спецпереселенка мала одружитися з чоловіком, який не є спецпереселенцем, але це обмежувало права жінки. Ми можемо впевнено зазначити, що це положення неможливо називати й уважати привілейованим становищем щодо зняття з обліку жінок-спецпереселенок, так як це спричиняло виокремлення жінки з кримськотатарської нації та поглинання її ідеологією іншої нації.

Щодо жінок, які були не кримськотатарської національності, але перебували у шлюбних відносинах із кримськими татарами, то тут теж висувалася вимога: для зняття їх з обліку вони мали припинити шлюбні стосунки. Тобто Радянська влада штовхала жінок на припинення шлюбних стосунків із кримськими татарами.

Ми можемо впевнено зазначити, що вищезгаданими постановами Радянська влада не встановлювала привілеїв щодо зняття з обліку жінок – кримських татарок, а продовжувала спроби знищення татарського етносу, так як, на нашу думку, ці всі так звані «привілеї» були лише спробою Радянської влади викоринити кримськотатарську націю, але за допомогою «некривавих» методів і перевести жінок – кримських татарок – в іншу національність.

Також потрібно зауважити, що встановлювалися обмеження для осіб, знятих з обліку, а саме: суворе дотримання паспортного режиму, неможливість проживати в тому краї, де вони мешкали до виселення. Також важливо зазначити, що не поверталосся майно, конфісковане під час виселення.

Висновки. В ісламі жінкам надається право самостійно вирішувати питання про власний шлюб та обранця, також досить прогресивним є те, що жінкам надається й право на розлучення, право на працю. У період окупації півострова Крим німецькими військами існувала повна гендерна рівність у суспільстві,

жінки обмежувалися лише правом служити в армії. Декларовані Радянською владою привілейовані для жінок підстави звільнення від обліку спецпереселенців були лише новими методами щодо репресивних дій стосовно кримськотатарського народу, особливо жіночого складника цієї національності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кулиева Э.Р. Коран. Перевод смыслов. URL: <http://www.falaq.ru/quran/kuli/>.
2. Заявление IV Курултая крымскотатарского народа «О возрождении религиозной жизни крымских татар и сохранении религиозной толерантности в Крыму». Симферополь, 10 ноября 2001 г.
3. Кириченко Т. Місце і роль жінки у країнах ісламського світу. Право і безпека. 2010. № 5. С. 263–266.
4. Ислам. Религия, общество, государство / под ред. П.А. Грязневича, С.М. Прозорова. Москва: Наука; ГРВЛ, 1984. 232 с.
5. Окупаційний режим в Криму: 1941–1944 рр. За матеріалами преси окупаційних властей / пер. з рос.; упоряд. В.М. Гуркович. Симферополь: Таврія, 1996. 120 с.
6. Соболева О. Ісламські традиції у весіллі кримських татар кінця XIX – початку XXI століття. Етнічна історія народів Європи. 2008. Вип. 25. С. 74–81.
7. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці: документи, факти, свідчення (1917–1991) / упоряд. Ю.М. Білуха, О.І. Власенко; Державний комітет України у справах національностей та міграції. Київ: Музична Україна, 2004. 463 с.